

ABDUL-AZIZ DRKIĆ

Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu

RUKOPISI DŽEZERIJE U GAZI HUSREV-BEGOVOJ BIBLIOTECI U SARAJEVU

Sažetak

Ovaj rad fokusiran je na široko poznati spjev iz tedžvida pod naslovom *al-Muqaddima fī mā 'alā qāri' al-Qur'ān an ya'lamah* (Ġazariyya) Muḥammada Šamsuddīna b. al-Ġazarīja. U radu su predstavljeni rukopisi ovoga djela koji se nalaze u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu. Obradeni su rukopisi izvornog teksta na arapskom jeziku, rukopisi prijevoda na turski jezik i rukopisi komentara *Džezერიје*. U uvodnom dijelu rada izneseni su osnovni biografski podaci o autoru i analiza njegova doprinosa razvoju tedžvidske i kiraetske nauke. Pregledom katalogâ rukopisne zbirke Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu ustanovljeno je postojanje relativno velikog broja rukopisnih primjeraka teksta i komentara *Džezერიје*.

Gljučne riječi: tedžvid, kiraet, Ibn Džezeri, *Džezერიја*, rukopisi.

O autoru *Džezერიје* i njegovome doprinosu razvoju tedžvidske i kiraetske nauke

Jedna od najzaslužnijih ličnosti za razvoj tedžvidske i kiraetske nauke općenito svakako je Muḥammad Šamsuddīn b. al-Ġazarī.¹ Ovaj znameniti učenjak s kraja osmog i početka devetog hidžretskog stoljeća svojim doprinosom izučavanju tedžvida i kiraetâ ostavio je neizbrisiv trag i obezbijedio sebi posebno mjesto u povijesti muslimanskoga ummeta. O kakvom stručnjaku je riječ dovoljno govori činjenica da ga historičari i stručnjaci u kiraetskoj i tedžvidskoj nauci oslovljavaju titulama *najveći učenjak (imām a'zam)*², *učitelj dunjaluka (šayḥ ad-dunyā)*³, *učitelj muslimanskih kraljevina (muqri' al-mamālik al-islāmiyya)*⁴ itd.

1 Ime Ibn al-Ġazarī (u daljem tekstu Ibn Džezeri) dobio je prema mjestu Ġazīra Ibn 'Umar (Cizre) iz kojega su njegovi preci. Danas se ovo mjesto naziva Cizre Būṭān, a nalazi se u jugoistočnoj Anadoliji, blizu tromeđe Turska – Sirija – Irak.

2 Muḥammad Muṭī' al-Hāfiz, *Šayḥ al-qurrā' al-imām Ibn al-Ġazarī*, Dār al-fikr, Damask, 1995, str. 7.

3 Ibn al-Ġazarī, *Manzūma al-muqaddima fī mā yağīb 'alā qāri' al-Qur'ān an ya'lamah*, priredio: Ayman R. Suwayd, Dār nūr al-maktabāt, Džidda, 2006, str. 3.

4 Šihābuddīn ad-Dimašqī, *Šaḍarāt ad-ḍahab fī aḥbār man ḍahab*, IX, Dār Ibn Kaṭīr, Bejrut, 1993, str. 298.

Rođen je 751/1350. godine u Damasku, gdje je i odrastao.⁵ Sa trinaest godina naučio je Kur'an napamet, a već sa četrnaest predvodio je džemat. Kiraete je pojedinačno (*ifrād*)⁶ naučio u petnaestoj godini pred šejhom Abū Muḥammadom b. Sallārom⁷, a objedinio ih (*ġam'*)⁸ sa sedamnaest godina pred šejhovima Ibrāhīmom al-Hamawījem⁹ i Abū al-Mu'ālījem b. Labbānom.¹⁰

Među njegovim učiteljima izdvajaju se imena znamenitog mufessira Ibn Kaṭīra i velikog muhaddisa šejhul-islama al-Bulqīnīja, od kojih je dobio idžazetname za hadis i izdavanje fetvi.¹¹

Niz godina ostao je u Damasku gdje je u Emevijskoj džamiji podučavao varijantama učenja Kur'ana. Predavao je u školama al-'Ādiliyya¹² i Dār al-ḥadīṭ al-Ašrafīyya¹³, a nakon smrti šejha Ibn Sallāra, u prisustvu velikog broja znamenitih učenjaka preuzeo je funkciju glavnoga šejha u školi Dār al-ḥadīṭ wa al-iqrā' kod turbeta Umm aš-Šālih.¹⁴ Ibn Džezeri je u Damasku i sam utemeljio i sagradio školu koju je nazvao Dār al-Qur'ān.¹⁵

5 Već sama priča o njegovome rođenju, a koju bilježe gotovo svi biografi, izvjesni je nagovještaj jednog bogatog i plodonosnog života. Naime, navodi se da je njegov otac, inače damaski trgovac, nakon što do četrdesete godine nije imao djece, obavio hadž i pio sa Zemzem vrela s nijetom i dovom da mu Allah podari lijepog, poslušnog i učenog potomka. Narednoga ramazana, 25. noći nakon teravīh-namaza rodio mu se sin Muhammed. Vidi više: Šamsuddīn as-Sahāwī, *aḍ-Ḍaw' al-lāmi' li ahl al-qarn al-tāsi'*, IX, Dār al-ġīl, Bejrut, 1992, str. 256-257.

6 Terminom *ifrād* u kiraetskoj nauci označava se praksa učenja Kurana po jednom rivajetu. Ukoliko se kaže da je osoba naučila kiraete po *ifrādu*, to znači da je po svakom rivajetu proučila zasebnu hatmu. Ovakav način učenja kiraetā bio je svojstven prvim generacijama muslimana. Praksa objedinjavanja kiraeta (*ġam' al-qirā'āt*) u jednoj hatmi javlja se krajem četvrtog hidžretskog stoljeća. Vidi: Ibn al-Ġazarī, *an-Našr fī al-qirā'āt al-'ašr*, I, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bejrut, s. a., str. 194-195.

7 Vidi više: Ibn al-Ġazarī, *Ġāya an-nihāya fī ṭabaqāt al-qurrā'*, I, Bejrut, 1982, str. 33.

8 O metodama objedinjavanja kiraetā vidi opširnije u: Dževad Šošić, „Metode objedinjavanja kiraeta“, *Zbornik radova FIN-a*, br. 22., FIN, Sarajevo, 2018, str. 51-63.

9 Vidi više: Ibn al-Ġazarī, *Ġāya an-nihāya*, I, str. 18.

10 Ibn al-Ġazarī, *Ġāya an-nihāya*, II, str. 72-73; Ibn al-Ġazarī, *Manzūma al-muqaddīma*, str. 7.

11 Ibn al-Ġazarī, *Ġāya an-nihāya*, II, str. 618.

12 Škola u Damasku koju je utemeljio Nūruddīn Nuḥmūd b. Zankī, a njezinu gradnju završili Sayfuddīn al-'Ādil i njegov sin al-Mu'azzim. Vidi opširnije: 'Abdulqādir b. Muḥammad an-Na'imī, *ad-Dāris fī tāriḥ al-madāris*, I, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bejrut, 1990, str. 271.

13 Medresu je utemeljio Ašraf Muzaḥfaruddīn Mūsā b. al-'Ādil 628. h. g. Vidi više: Na'imī, *ad-Dāris fī tāriḥ al-madāris*, I, str. 239.

14 Škola poznata i kao al-Madrasa aš-šālihiyya. Vidi: Na'imī, *ad-Dāris fī tāriḥ al-madāris*, I, str. 239.

15 Muḥammad Muṭī' al-Ḥāfīz, *Šayḥ al-qurrā' al-imām Ibn al-Ġazarī*, str. 36-38.

Tragajući za znanjem i učiteljima, ali i prilikama da prenese naučeno, obišao je mnoge zemlje diljem islamskoga svijeta, od Egipta i Anadolije, preko Srednje Azije i Perzije, do Nedžda i Medine.

Dugo je boravio u Bursi na dvoru sultana Bajazida I (umro 1403). Nakon što ga je u borbama sa osmanskom vojskom, 1402. godine, zarobio tursko-mongolski vladar Timur Lenk, poveo ga je sa sobom u područje Srednje Azije (*Bilād mā warā' an-nahr*), gdje je ostao sve do Timur Lenkove smrti (1405). Timur Lenk, inače poznat po svojoj ljubavi prema nauci, umjetnosti i arhitekturi i poštovanju prema učenim ljudima, saznajući o kakvom učenjaku je riječ, ukazao mu je poštovanje i zadužio ga da muslimane ovih krajeva podučava kiraetskim varijantama i hadisu. Značajan dio života Ibn Džezeri je proveo u Širazu, gdje ga je tamošnji sultan imenovao za kadiju. U Širazu je, također, utemeljio školu Dār al-Qur'ān. Zanimljivi životni put koji ga je odveo na dvorove više muslimanskih vladara biće razlogom da ga prozovu učiteljem muslimanskih kraljevina (*muqri' al-mamālik al-islāmiyya*).

Na bolji svijet je preselio 833/1429. godine u Širazu, a ukopan je u Školi Kur'ana koju je utemeljio.¹⁶

Napisao je više od sedamdeset djela iz tedžvida, kiraetā, tefsira, arapske retorike, hadisa i drugih naučnih disciplina. Ipak, najveći trag ostavio je u tedžvidskoj i kiraetskoj nauci.

Njegov doprinos razvoju kiraetske nauke ogleda se, prije svega, u dvome:

Prvo, nakon detaljne provjere i analize kiraetskih verzija, broj kiraeta koji ispunjavaju kriterije autentičnosti povećao je na deset, dodajući sedmerici kiraetskih imama koje je izabrao Ibn Muğāhid (umro 324/936. godine)¹⁷ još trojicu, svakome kiraetu dva rivajeta¹⁸ i svakome rivajetu po jedan predajni put (*tarīq*)¹⁹. Naime, početkom trećeg hidžretskog stoljeća zbog stalnog povećanja broja karija i predajnih puteva, te straha od konfuzije koja bi zbog toga mogla nastati, javlja se ideja o ograničavanju broja kiraeta. Ključni doprinos realizaciji ove ideje dao je Ibn Muğāhid al-Bağdādī koji je napisao poznato djelo *Sedmerica* (*Sab'a*). Nakon detaljne provjere i evaluacije brojnih kiraetskih verzija, izabrao je one koje su ispunjavale već uspostavljene kriterije

16 Šamsuddīn as-Sahāwī, *ad-Ḍaw' al-lāmi' li ahl al-qarn at-tāsi'*, IX, str. 257.

17 To su kiraeti Nāfi'a al-Madanija, Ibn Kaṭīra al-Makkija, Abū 'Amra al-Bašrija, Ibn 'Āmira ad-Dimašqija, 'Ašima al-Kūfija, Hamze al-Kūfija i al-Kisā'ija al-Kūfija.

18 Terminom *rivāya* u kiraetskoj nauci označava se varijanta čitanja Kur'ana koju prenosi ravija od kiraetskog imama, posredno ili neposredno, a po kojoj se razlikuje od drugog ravije toga imama (npr. *Rivāya Warš 'an Nāfi'*). Vidi: 'Abdulḥalīm Qāba, *al-Qirā'āt al-qur'āniyya*, Dār al-ğarb al-islāmī, str. 38.

19 Terminom *tarīq* u kiraetskoj nauci označava se varijanta čitanja Kur'ana koju prenosi ravija od ravije kiraetskog imama, posredno ili neposredno (npr. *tarīq al-Azraq 'an Warš 'an Nāfi'*) Vidi: 'Abdulḥalīm Qāba, *al-Qirā'āt al-qur'āniyya*, str. 38.

autentičnosti.²⁰ Kasnije će metodološke specifičnosti izabranih sedam kiraeta, naslanjajući se na ad-Dānījev (umro 444/1052. godine) *Taysīr*, detaljno pojasniti Ibn Firrūh aš-Šātibī (umro 590/1194. godine) u svojoj kasidi *Hirz al-amānī wa waḡh at-tahānī (Šāṭibiyya)*. Ibn Džezeri je želio provjeriti i ostale kiraetske verzije koje su bile poznate. Nakon detaljne provjere ustanovio je da kriterije autentičnosti ispunjavaju i kiraeti Abū Ġa'fara al-Madanīja (umro 130/747. godine), Ya'qūba al-Ḥaḍramīja (umro 205/820. godine) i Ḥalafa b. Hišāma al-Bazzāra (umro 229/843. godine). Pravila navedenih kiraeta pojasnio je u kasidi koju je nazvao *ad-Durra al-muḍiyya fī al-qirā'āt al-ṭalāt al-marḍiyya*.²¹

Drugo, Ibn Džezeri je pristupio detaljnoj provjeri svih poznatih predajnih puteva deset autentičnih kiraeta iz velikog broja izvora.²² U svome djelu *an-Našr fī al-qirā'āt al-'ašr* sakupio je i autentičnim ocijenio deset kiraeta, dva-deset rivajeta i devetsto pedeset predajnih puteva.²³ Navedeno djelo pretočio je u kasidu *Ṭayyiba an-našr fī al-qirā'āt al-'ašr*.²⁴

Kada je posrijedi njegov doprinos tedžvidskoj nauci, izdvajaju se dva djela: *at-Tamhīd fī ilm at-taḡwīd* i *al-Muqaddima fī mā'alā qāri' al-Qur'ān an ya'lamah (Ġazarīyya)*. Također, Ibn Džezeri je značajan dio *an-Našra* posvetio tedžvidskim temama (ishodišta i svojstva harfova, podjela tedžvida s obzirom na tempo učenja i sl.).

Djelo *at-Tamhīd* Ibn Džezeri je završio tokom svog prvog putovanja u Kairo 769/1367, u osamnaestoj godini života. Nema sumnje da je riječ o nesvakidašnjem poduhvatu, posebno ukoliko imamo u vidu činjenicu da je djelo doživjelo veliku popularnost i ostalo značajnim izvorom tedžvida sve do danas.²⁵ Ipak, ovo djelo obiluje taksativnim navođenjem stavova i mišljenja Ibn Džezerijevih prethodnika i evidentno je odsudstvo naučne slobode i zrelosti, što je sasvim razumljivo s obzirom na starosnu dob autora u vrijeme pisanja djela. Ove činjenice postao je svjestan i sam autor koji trideset

20 Ti kriteriji su: masovnost predaje (tawātur), eksplicitna ili implicitna podudarnost s pravopisom Osmanovih mushafa i saglasnost s pravilima arapskog jezika. Vidi više: Fadil Fazlić, *Tedžvid: Komparacija između Hafsovog i Veršovog kiraeta*, El-Kalem i Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2000, str. 50-52.

21 Kiraeti pojašnjeni u kasidama *Šāṭibiyya* i *Durra* označavaju se terminom mali kiraeti (*al-qirā'āt al-'ašr al-ṣuḡrā*).

22 Spisak djela iz kojih je Ibn Džezeri sakupio predajne puteve vidi u: Tawfiq Ibrāhīm Ḍamira, *Aḥsan al-bayān: šarḥ ṭuruq at-Ṭayyiba bi riwāya Ḥafs ibn Sulaymān*, al-Maktaba al-waṭaniyya, Aman, 2006, str. 30-34.

23 Vidi: Ibn al-Ġazarī, *an-Našr*, I, str. 152.

24 Kiraeti pojašnjeni u *Ṭayyibi*, s obzirom na brojnost predajnih puteva i tedžvidskih varijanti, označavaju se terminom veliki kiraeti (*al-qirā'āt al-'ašr al-kubrā*).

25 Djelo *at-Tamhīd* je u novije vrijeme doživjelo više izdanja. Štampano je u Kairu 1908, u Rijadu 1985. (Dār al-ma'ārif), u Bejrutu 1986. (Mu'assasa ar-risāla) itd.

godina poslije (799/1396. godine) pišući *an-Našr*, u poglavlju posvećenom tedžvidu navodi da želi pojasniti ono što je propustio u *at-Tamhīdu* kojeg je pisao u mladosti.²⁶ Ibn Džezeri je *an-Našr* pisao u Bursi tokom svoga boravka na dvoru sultana Bajazida I. Ğānim Qadūrī al-Ḥamad navodi da se značaj poglavlja o tedžvidu u *an-Našru* ogleda upravo u činjenici da ga autor piše u periodu životne i naučne zrelosti, zbog čega je jezik ovoga djela puno ozbiljniji i oslobođen pukog prenošenja mišljenja prethodnika koje je karateriziralo *at-Tamhīd*. Također, Ibn Džezeri u njemu iznosi svoje stavove i izbore o pitanju razlika prisutnih u tedžvidu kao što su: broj ishodišta harfova, svojstva harfova, krupna i tanka artikulacija elifa i sl.²⁷ Uvidom u novija tedžvidska djela može se zaključiti da je njegove preferencije preuzela većina autora koji su se bavili ovom oblasti kur'anskih nauka.

O *Džezzeriji*

Najpoznatije i najznačajnije Ibn Džezerijevo djelo iz tedžvida je kasida *al-Muqaddima fī mā' alā qāri' al-Qur'ān an ya'lamah* koja će po svome autoru kasnije postati poznata kao *Džezzerija*.²⁸ Uvidjevši prednosti stihovanih djela koja su uveliko olakšavala pamćenje mnoštva pravila iz različitih naučnih oblasti, Ibn Džezeri je odlučio sastaviti po jednu kasidu iz tedžvida i kiraetā. Iz kiraeta je napisao *Tajjibu*, a iz tedžvida *Džezzeriju*.

Spjev se sastoji od 107 distiha. U nekim rukopisima dodana su dva distiha za koje je ustanovljeno da ipak ne pripadaju autoru, nego su naknadno dodani.²⁹ Na osnovu starijih rukopisa dā se zaključiti da sam autor nije podijelio spjev na poglavlja rastavljajući ih naslovima. Kasniji prijepisi i štampana izdanja podijeljena su naslovima na poglavlja, po svemu sudeći s namjerom da se učenicima olakša razumijevanje i usvajanje gradiva. Iako zbog toga postoje određene razlike u nazivima i broju poglavlja *Džezzerije*, većina štampanih izdanja sadrže sljedećih sedamnaest naslova: Uvod, Ishodišta harfova, Svojstva harfova, O tedžvidu, Tanki izgovor, Izgovor harfa *rā*, Krupni izgovor, Idgami, Harfovi *dād* i *zā*, Pravila za *nūn sākin* i *tanwīn*, Dužine, Stajanje i počinjanie, Rastavljene i spojene riječi, *Tā* ženskoga roda, Vezivno *hemze*, Stajanje na kraju riječi i Završetak. U uvodnom dijelu autor navodi svoje ime

26 Vidi: Ibn al-Ġazarī, *an-Našr*, I, str. 209-210.

27 Vidi: Ğānim Qadūrī al-Ḥamad, *Ġuhūd al-imām ibn al-Ġazarī fī 'ilm al-tağwīd*, Istraživanje prezentovano na Međunarodnom simpoziju o Ibn Džezzeriju u Bursi 2018, str. 8-9. Dostupno na: <https://mushaflariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/TEBL%C4%B0C4%E2%20PRF.%20DR.%20C4%EAN%C4%B0M%20KADDUR%C4%B0%20HAMAD.pdf> (Pristupljeno 25. 10. 2019)

28 Kasida se u ovom radu navodi pod imenom *Džezzerija*.

29 Vidi: Ibn al-Ġazarī, *Manzūma al-muqaddima*, str. 13.

i mezhebsku pripadnost, nastavlja sa *hamdelom* i *salavatom*, a onda pojašnjava koja znanja i kompetencije treba da stekne učaj Kur'ana časnog:

Moleći da grijehe Gospodar Svečujni oprostí,
zborí Muhammed ibn el-Džezeri eš-Šafi'i:

„Hvala Allahu i neka je Allahov salavat
vjerovjesniku i odabraniku

Muhammedu, njegovoj porodici i ashabima,
učenjacima i Kur'ana ljubiteljima.

Dakle, ovo je uvod zvani *Mukaddima*
u nauku Kur'ana namijenjenu učajima.

Jer imaju obavezu strogu,
Prije počinjanja učenja da znaju:

ishodišta harfova i njihove osobine,
da ih najrječitije izgovore

primjenjujući tedžvid i pauze,
kao i specifične mushafske finese,

Sve riječi rastavljene i sastavljene
Te ženske oblike *ta* u njima napisane.³⁰

Spjev završava stihovima kojima kazuje da je djelo njegov poklon učaju Kur'ana, a na kraju i *hamdelom* i *salavatom*.

Relativno brzo *Džezzerijja* je stekla veliku popularnost i ugled te postala jednim od najraširenijih udžbenika tedžvida. Ğānim Qadūrī al-Ĥamad navodi da se na osnovu prijepisa *Džezzerijje* koji se čuva u Laleli biblioteci u Istanbulu (br. 70)³¹ zna da se već 800. h. g. *Džezzerijja* čitala pred njezinim autorom u Bursi.³² *Džezzerijja* i njezini prijevodi na turski jezik postali su i sastavnim dijelom kurikulumu obrazovnih institucija u Osmanskome Carstvu.³³

---

30 Prepjev stihova preuzet iz knjige: Dževad Šošić, *Tedžvid: komentar Džezzerijje*, El-Kalem i FIN, Sarajevo, 2019, str. 155.

31 Ayman Suwayd navodi da je tekst *Džezzerijje* u ovome rukopisu recenziran i odobren od strane samoga autora. Vidi: Ibn al-Ġazarī, *Manzūma al-muqaddima*, str. 2.

32 Ibn al-Ġazarī, *Manzūma al-muqaddima*, str. 11.

33 Abdullah Emin Çimen, *Osmanlı dönemi tecvid çalışmaları*, dostupno na: <https://mushaflarinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/OSMANLI%20DONEM%C4%B0%20>

Vremenom je *Džezzerijja* našla svoje mjesto i u tradiciji izdavanja idžazetnama u kiraetu. S obzirom na to da je izdavanje ovih vrsta idžazetnama podrazumijevalo da učenik postigne praktične i teorijske pretpostavke i kompetencije, *Džezzerijja* je zahvaljujući svojoj sveobuhvatnosti, konciznosti i stilu prepoznata kao jedno od prikladnijih djela za usvajanje i razumijevanje teorije tedžvida. Zato se nerijetko za izdavanje idžazetname u kiraetu kao uslov postavlja pamćenje i razumijevanje *Džezzerijje*.³⁴

O značaju ovoga djela govori i mnoštvo komentara koji su napisani na arapskom, turskom i drugim jezicima. Neki od najpoznatijih komentara *Džezzerijje* su:

- *al-Ḥawāšī al-mufahhima fī šarḥ al-Muqaddima* - Aḥmad b. Muḥammad b. al-Ġazarī (umro 835/1431. godine),³⁵
- *aṭ-Ṭarāzāt al-‘ilmiyya fī šarḥ al-Muqaddima* – ‘Abduddā’im al-Azharī (umro 870/1465. godine),³⁶
- *ad-Daqā’iq al-muḥkama fī šarḥ al-Muqaddima al-ġazariyya* – Zakariyyā b. Muḥammad al-Anṣārī (umro 926/1520. godine),³⁷
- *al-Ḥawāšī al-azhariyya fī ḥall al-fāz al-Muqaddima* - Ḥālid ‘Abdullāh al-Azharī (umro 905/1499.)³⁸ i dr.

Možemo slobodno kazati da je *Džezzerijja* stoljećima ostala neprevaziđena kao udžbenik tedžvida, čemu svjedoči i činjenica da se i danas širom muslimanskoga svijeta koristi kao udžbenik i primarni izvor tedžvidske nauke.

S obzirom na to da je Bosna bila sastavnim dijelom Osmanskoga Carstva, nameće se zaključak da se *Džezzerijja* kao udžbenik tedžvida stoljećima koristila i u našim obrazovnim institucijama u kojima je bilo zastupljeno podučavanje vještina pravilnoga učenja Kur’ana. O prisutnosti i popularnosti ovoga djela u našoj zemlji govori i činjenica da se u rukopisnim zbirkama u Bosni i Hercegovini nalazi značajan broj rukopisa teksta i komentara *Džezzerijje*.

[TECViD%20C3%87ALI%20C5%9EMALARI%20\(Prof.%20Dr.%20Abdullah%20Emin%20C3%87C4%B0MEN\).pdf](#) (Pristupljeno 25. 10. 2019)

- 34 U tu svrhu se, pored *Džezzerijje*, od učenika tražilo pamćenje drugih metnova iz tedžvida, kao što je *Ṭuhfa al-aṭfāl wa al-ġilmān fī taġwīd al-Qur’ān* Sulaymāna ibn Ḥusayna al-Ġamzūrīja (umro 1198/1782. godine).
- 35 Aḥmad bin Muḥammad b. al-Ġazarī, *al-Ḥawāšī al-mufahhima fī šarḥ al-muqaddima*, Dār ar-rašād al-ḥadīṭa, Kazablanka, 2006.
- 36 ‘Abduddā’im al-Azharī, *aṭ-Ṭarāzāt al-‘ilmiyya fī šarḥ al-muqaddima*, Dār ‘Ammār, Aman, 2003.
- 37 Zakariyyā bin Muḥammad al-Anṣārī, *ad-Daqā’iq al-muḥkama fī šarḥ al-Muqaddima al-ġazariyya*, priredio Zakariyyā’ at-Tūtānī, Dār al-imām Mālik li aṭ-ṭabā’a wa an-našr wa at-tawzī’, Bāb al-wādī, Alžir, 2013.
- 38 Ḥālid ‘Abdullāh al-Azharī, *al-Ḥawāšī al-azhariyya fī ḥall al-fāz al-muqaddima*. Dostupno na: https://tafsir.net/uploads/books/760/Alhwashy_Alazhareyah.pdf (Pristupljeno 25. 10. 2019)

Koliko nam je poznato, kurra hafiz Dževad Šošić napisao je jedini komentar *Džezzerije* na bosanskome jeziku.³⁹ Ovo djelo koristi se kao udžbenik kiraeta na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu.

Prijepisi teksta *Džezzerije* u Gazi Husrev-begovoj biblioteci

U rukopisnoj kolekciji Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu prošli smo dvadeset pet prijepisa originalnog teksta *Džezzerije* na arapskom jeziku. Najstariji prijepis datira s kraja petnaestog stoljeća. Sastavni je dio zbirke od ukupno četiri djela iste ili srodne tematike.⁴⁰ Prepisao ga je ‘Umar b. Muḥammad al-Ḥanafī u utorak, 16. ramazana 903/1498. godine. U rukopisu nije navedeno mjesto prijepisa. Rukopis je otkupljen od Harisa Buturovića iz Sarajeva.⁴¹

Prva stranica najstarijeg rukopisa *Džezzerije* koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu (R-7430/4)

39 Dževad Šošić, *Tedžvid: komentar Džezzerije*.

40 Pored *Džezzerije* kodeks sadrži i: *Kitāb al-waqf wa al-ibtidā' fī al-Qur'ān* Abū Ġa'fara Muḥammada Ġaznawīja as-Saġawandīja – tedžvidsko djelo o propisima stajanja i počinjanja prilikom učenja Kur'ana, *Hirz al-amānī wa waġh at-tahānī* (Šāṭibiyya) Ibn Firrūḥa aš-Šātibīja – spjev o pravilima sedam autentičnih kiraeta i *al-Maktūb 'alā qawānīn al-Qur'ān* nepoznatog autora – bilješka o simbolima koji se stavljaju iza ajeta i na marginama listova Kur'ana. Vidi: GHB, R-7430.

41 Zejnil Fajić, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke*, XI, Al-Furqān – Rijaset Islamske zajednice u BiH, London - Sarajevo, 2003, str. 111.

Rukopisi su prepisivani u vremenskom razdoblju dužem od četiri stoljeća. Pored gore navedenog, koji je prepisan u XV, po jedan primjerak teksta *Džezzerije* prepisan je u XVI i XVII, četiri u XVIII, šest u XIX i jedan u XX stoljeću. Kod ostalih primjeraka nije navedena godina prijepisa.

Mjesto prijepisa navedeno je samo u jednom slučaju. Riječ je o zbirci rukopisa u čijem je sastavu i *Džezzerija*, a koju je prepisao Šālih b. Ibrāhīm b. Ḥasan Kočewī zāde u Karađoz-begovoj medresi u Mostaru 1252/1836. godine.⁴²

Prijepisi prijevoda *Džezzerije* na turski jezik

U Gazi Husrev-begovoj biblioteci čuvaju se i četiri primjerka prijevoda *Džezzerije* na turski jezik. Jedan je prijevod u proznoj formi, a preostala tri su prepjevi.

Prijevod djela s originalnim tekstom, u proznoj formi, nalazi se na fol. 32b-76 zbirke rukopisa od ukupno trinaest djela, uglavnom iz tedžvida. Prijepis cijele zbirke završio je ḥāfiẓ Muḥammad b. Munla Ibrāhīm iz Livna u petak 7. šabana 1278/7. februara 1862. godine. U rukopisu se ne spominje ime prevodioca.⁴³

Najstariji prijepis prepjeva *Džezzerije* na turski jezik datira s početka devetnaestog stoljeća. Prepjev je uradio neki Maqāmī, kako se može razumjeti iz završnih stihova. Također, u vrhu prve stranice stoji naslov *Tarğama Ğazarī – Risāla Maqāmī*. Djelo je prepisao Ḥalīl b. Šālih (Spahić) 1218/1803. godine, a sastavni je dio zbirke rukopisa od deset djela različite tematike.⁴⁴

Kod ostalih rukopisa ne navodi se godina prijepisa. Prvi se nalazi na fol. 32a-40a, kao peto djelo zbirke rukopisa koja sadrži četrnaest djela, različite tematike. Na kraju ovog prepjeva stoji bilješka da je prijepis završio ‘Abdurrazzāq b. ‘Alī. Kasidu je prepjevao nama nepoznati prevodilac, a u uvodu navodi da prepjev poklanja sultanu Mehmedu Fatihu (vl. 1451-1481). Zbirka je bila dio kolekcije Muhamed-age Aganagića, trgovca iz Sarajeva.⁴⁵

Posljednji primjerak dio je rukopisne zbirke od osam djela. U rukopisu se ne navode podaci o imenu prevodioca. Također, rukopis ne sadrži podatke o prepisivaču, godini i mjestu prijepisa. Na prvoj i posljednjoj stranici nalazi

---

42 GHB, R-5575/1. Fajić, *Katalog rukopisa GHB*, XI, str. 118.

43 GHB, R-2591/7. Kasim Dobrača, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke*, I, Al-Furqān – Rijaset Islamske zajednice u BiH, London – Sarajevo, 2000, str. 108.

44 GHB, R-1401/1. Dobrača, *Katalog rukopisa GHB*, I, str. 118-119.

45 GHB, R-5218/5. Haso Popara, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke*, XVI, Al-Furqān – Rijaset Islamske zajednice u BiH, London – Sarajevo, 2008, str. 201.

se bilješka i pečat vlasnika: al-hāḡḡ Ibrāhīm-paša, muḡāfiz Bosne. Zbirka potječe iz Elči Ibrahim-pašine medrese iz Travnika.⁴⁶

Prijepisi komentara *Džezerije*

U rukopisnom blagu Gazi Husrev-begove biblioteke čuvaju se veoma značajni primjerci komentara *Džezerije*. Pronašli smo ukupno dvadeset rukopisa.

Među njima su četiri komentara koje većina autora koji su pisali o *Džezeriji* ubrajaju u pet ili deset najznačajnijih.⁴⁷ Prvi je komentar autorova sina Aḡmada b. Muḡammada b. al-Ġazarīja pod naslovom *al-Hawāšī al-mufahhimā fī šarḡ al-muqaddima*. Smatra se jednim od opširnijih komentara u kojem je autor detaljno analizirao sva poglavlja kaside, s dodatkom svoga poglavlja o adabima i vrijednostima učenja Kur'ana. Kako sam autor navodi, djelo je završio početkom ramazana 806/1404. godine u gradu Larendi (vilajet Konja u Turskoj). Napisao ga je na molbu svojih učenika da im pojasni tekst *Džezerije*. Ukoliko imamo u vidu činjenicu da je Ibn Džezeri sa pisanjem *Džezerije* završio najvjerovatnije 1400. godine⁴⁸, da se zaključiti da je već nekoliko godina nakon njezina nastanka *Džezerija* bila poznata i korištena u procesu podučavanja vještinama pravilnoga učenja Kur'ana. U rukopisnoj kolekciji Gazi Husrev-begove biblioteke pronašli smo tri primjerka ovoga djela.⁴⁹

Drugi je komentar znamenitog šafijskog pravnika, mufessira, muhaddisa i sufijskog učenjaka šejhul-islama Zakariyyā b. Muḡammada al-Anšārīja pod naslovom *ad-Daqā'iq al-muḡkama fī šarḡ al-Muqaddima al-ġazariyya*. Riječ je o dosta kraćem komentaru u odnosu na prethodni kojeg karakteriziraju vrlo kratka i koncizna pojašnjenja. Komentator često značenje određene riječi iz kaside pojašnjava samo jednim terminom srodnoga značenja (npr. riječ *hams* (bezvučnost) objašnjava riječju *ihfā'* - skrivanje).⁵⁰ U Gazi Husrev-begovoj biblioteci čuvaju se tri rukopisa ovoga djela. Jedno je bilo u sastavu biblioteke Svirac medrese u Gradaccu, drugo u vlasništvu Osmana Asafa Sokolovića, a treće u nekoj od medresa u Travniku, što svjedoči o njegovoj zastupljenosti u raznim mjestima Bosne.⁵¹

46 GHB, R-8231/4. Osman Lavić, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke*, X, Al-Furqān – Rijaset Islamske zajednice u BiH, London - Sarajevo, 2002, str. 304.

47 Npr.: Ibn al-Ġazarī, *Manzūma al-muqaddima*, str. 2; 'Abdul'azīz b. Ibrāhīm b. Qāsim, *ad-Dalīl ilā al-mutūn al-'ilmīyya*, Dār as-samī'ī, Rijad, 2000, str. 142-146.

48 Ġ. Q. al-Ḥamad, *Ġuhūd al-imām Ibn al-Ġazarī fī ilm at-taġwīd*, str. 9.

49 GHB, R-914/1. Dobrača, *Katalog rukopisa GHB*, I, str. 69; R-5138, R-7972/1, R-7978/2. Fajić, *Katalog rukopisa GHB*, XI, str. 130, 131, 169.

50 Zakariyyā bin Muḡammad al-Anšārī, *ad-Daqā'iq al-muḡkama fī šarḡ al-Muqaddima al-ġazariyya*, str. 85.

51 GHB, R-7977/3, R-5575/3, R-7984. Fajić, *Katalog rukopisa GHB*, XI, str. 117, 118, 124.

Sljedeći je komentar pod naslovom *al-Hawāšī al-azhariyya fī ḥall alfāz al-Muqaddima al-ğazariyya* Hālida b. ‘Abdullāha al-Azharīja.⁵² Autor je bio odličan poznavalac za njegova života poznatih drugih komentara *Džezzerije*, čije je dijelove uvrstio u svoje djelo. U Gazi Husrev-begovoj biblioteci pronašli smo jedan rukopis ovoga djela kojeg je prepisao Muḥammad b. ‘Abdullāh Mamī. U bilješki se ne navodi godina i mjesto prijepisa.⁵³

Najbrojniji su rukopisi komentara kojeg je napisao Aḥmad b. Muṣṭafā Tašköprü-zāde (umro 968/1560. godine). Pronašli smo ukupno četiri rukopisa ovoga djela. Najstariji je prepisan u prvoj dekadi muharrema 1089/21. februara - 1. marta 1678. godine, a Gazi Husrev-begovoj biblioteci ga je poklonio dr. Ahmed-ef. Tuzlić.⁵⁴ Dva prijepisa su iz 19. stoljeća⁵⁵, jedan je bez datuma.⁵⁶ Pored navedenih komentara *Džezzerije*, u rukopisnoj kolekciji Gazi Husrev-begove biblioteke nalazi se komentar koji je napisao Muḥammad b. Muṣṭafā b. Mūsā, imam i hatib Sulejmanije džamije u Istanbulu (umro 1082/1671. godine) pod naslovom *al-Hadiyya fī šarḥ al-Ğazariyya*. Komentar je pisan na arapskom jeziku, a prepisao ga je nepoznati prepisivač 18. šabana 1108/12. marta 1697. godine. Rukopis potječe iz Karadoz-begove biblioteke u Mostaru.⁵⁷

U Gazi Husrev-begovoj biblioteci nalazi se i rukopis komentara *Džezzerije* na turskom jeziku koji se pripisuje Ahmadu Sudiju Bošnjaku, znamenitom komentatoru klasičnih djela perzijske književnosti (umro 1006/1598).⁵⁸ Ovaj komentar je pripisan Ahmеду Sudiju na osnovu bilješke na kodeksu ovoga djela koji se čuva u Staatsbibliothek u Berlinu.⁵⁹ Međutim, u rukopisu koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci nema bilješke na osnovu koje bismo mogli pouzdanije identificirati autora ovoga djela. Pored toga, biografija ne navode da je Ahmed Sudi Bošnjak napisao ovaj komentar. Rukopis je prepisao Piragić Jusuf, sin Muhamedov, Livnjak, 5. džumade-l-ahira 1227/16. juna 1812. godine u Kairu, a ovaj biblioteci poklonio Osman Asaf Sokolović.⁶⁰

52 Vidi: Šamsuddīn as-Saḥāwī, *aḏ-Ḍaw’ al-lāmi’ li ahl al-qarn al-tāsi’*, III, str. 171-172.

53 GHB, R-3211. Dobrača, *Katalog rukopisa GHB*, I, str. 72.

54 GHB, R-6779. Fajić, *Katalog rukopisa GHB*, XI, str. 125-126.

55 GHB, R-3182/1. Dobrača, *Katalog rukopisa GHB*, I, str. 75-76; GHB, R-7155. Fajić, *Katalog rukopisa GHB*, XI, str. 126.

56 GHB, R-6367/2. Lavić, *Katalog rukopisa GHB*, XVII, str. 560.

57 GHB, R-4587. Fajić, *Katalog rukopisa GHB*, XI, str. 125.

58 Više o Ahmеду Sudiju Bošnjaku vidi: Namir Karahalilović, Munir Drkić, *Ahmed Sudi Bošnjak : komentator perzijskih klasika*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2014.

59 Osman Lavić, „Rukopisna djela Ahmeda Sudija Bošnjaka u Bosni i Hercegovini“, *Analiza Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. XXXVII, Sarajevo, 2018, str. 202.

60 GHB, R-5856/1. Fajić, *Katalog rukopisa GHB*, XI, str. 137.

U Gazi Husrev-begovoj biblioteci nalazi se još šest rukopisa komentara *Džezerije* čije autore nismo mogli identificirati, od kojih je pet na arapskom i jedan na turskom jeziku.⁶¹

Zaključak

U Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu nalazi se dvadeset pet prijepisa originalnog teksta *Džezerije* na arapskom jeziku, četiri prijepisa prijevoda na turski jezik i dvadeset prijepisa komentara *Džezerije*. Ovaj relativno veliki broj rukopisa govori o popularnosti i ugledu kojeg je *Džezerija* uživala kod muslimana ovdašnjih krajeva. Rukopisi su prepisivani u vremenskom razdoblju dužem od četiri stoljeća na širokom geografskom području od Mekke do Bosne.

Posebno su značajni primjerci nekih od najpoznatijih komentara *Džezerije* kakvi su *al-Ḥawāšī al-mufahhima fī šarḥ al-Muqaddima* autorova sina Aḥmada b. Muḥammada b. al-Ġazarīja, *ad-Daqā'iq al-muḥkama fī šarḥ al-Muqaddima al-ġazariyya* Zakariyyā al-Anšārīja, *al-Ḥawāšī al-azhariyya fī ḥall alfāz al-Muqaddima* Ḥālida b. ‘Abdullāha al-Azharīja i komentar koji je napisao Aḥmad b. Muṣṭafā Ṭašköprü-zāde. Pregledom katalogâ rukopisne zbirke Gazi Husrev-begove biblioteke ustanovili smo postojanje i jednog komentara koji se pripisuje Ahmedu Sudiju Bošnjaku. Međutim, u rukopisu nema bilješke na osnovu koje bismo mogli pouzdanije identificirati autora ovoga djela.

Dakle, riječ je o jednoj veoma bogatoj i raznovrsnoj kolekciji komentara najpoznatijega spjeva iz tedžvida. Naravno, to nikako ne treba da čudi, naročito ukoliko imamo u vidu činjenicu da učenje Kur’ana od samog početka njegove objave u islamskome učenju ima status jednog od najvrednijih ibadeta, a znanje o vještinama njegova čitanja status najvrednijega znanja, te da je zbog toga kiraet u samom središtu sistema islamskoga obrazovanja. Uz to, ne treba zanemariti ni to da je pamćenje i razumijevanje *Džezerije* nerijetko postavljano kao jedan od uslova za izdavanje idžazetname u kiraetu. Sve to je utjecalo da ovo, kao i mnoga druga tedžvidska djela, uživa poseban ugled i među muslimanima ovdašnjih krajeva.

61 GHB, R-1899, R-782, R-2626, R-7982, R-7937, R-7119.

Jazariyyah manuscripts in Gazi Husrev-bey's Library of Sarajevo

Abstract

This paper focuses on the widely known Tajweed poem entitled *al-Muqaddima fīmā 'alā qāri' al-Qur'an an ya'lamah (Ĝazariyya)* by Muḥammad Shamsuddin b. al-Jazari. The paper presents manuscripts of this work held in the Gazi Husrev-bey's Library in Sarajevo. Manuscripts of the original text in Arabic language, manuscripts of translations into Turkish, and manuscripts of the Jazariyyah commentary were processed. In the introductory part of the paper, basic biographical information about the author and an analysis of his contribution to the development of Tajweed and kiraet science are presented. A review of the catalog of the manuscript collection of the Gazi Husrev-bey's Library in Sarajevo revealed the existence of a relatively large number of handwritten copies of the text and commentaries of Jazariyyah.

Keywords: Tajweed, reading the Qur'an, Ibn Jazari, manuscripts.